

**GIDROLOGIYALÍQ TOPOTERMINLERDÍŇ QARAQALPAQSTANDA
TOPONIM PAYDA ETIWDEGI ROLI HÁM ÁHMIYETI**

Turdımambetov I.R,

*Berdaq atındađı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti professorı,
geografiya ilimleri doktorı*

Baltabayev O.O

*Berdaq atındađı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti (DSc) doktorantı, geografiya ilimleri
boyınsha filosofiya doktorı (PhD)*

Abdinasırov Q.A

Berdaq atındađı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti magistrantı

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15169209>

Geografiyalıq atamalar áyyemgi hám uzaq tariyxıy dáwirlerdiń jemisi bolıp, úlkemizdiń tariyxı, geografiyası, tábiyatı, toponimlerdiń payda bolğan tili hám t.b. sol sıyaqlı qunlı materiallardı ózinde saqlawshı derek esaplanadı. Sol qatarı toponimlerdiń bir túri esaplangan gidronimler suw obyektleri atamaları bolıp, olar ózleriniń jaylasıw ornı, mánis-mazmunı menen geografiyalıq kartalardıń janı esaplanadı. Sonday-aq, gidronimlerdiń payda bolıwında jiyi ushırasatuǵın *kól, dárya, say, ózek, arna, arıq, bulaq* hám t.b. usı sıyaqlı jergilikli geografiyalıq terminler kópshilikti quraydı. Bizlerdiń aymaq Aral teńiziniń qubla jaǵası, Ámiwdárya deltasında jaylasqanlıǵımız aymaǵımızda kóplegen gidronimlerdiń, atap aytqanda, *kól* jergilikli geografiyalıq terminini qatnasında payda bolğan toponimler, gidronimler anaǵurlım kóp. Sonlıqtan, biz bul miynetimizde *kól* topotermininiń mánis-mazmunın, etimologiyasın, sonday-aq, úlkemizdiń qanday geografiyalıq obyekt túrlerinde ushırasatuǵınlıǵın, sanın hám aymaqlıq tarqalıwın izertleymiz.

L.Shubaev *kól* terminine tómendegishe túsindirme bergen “*kól – qurǵaqlıqtıń átirapı tuyıq saylıqlarda jaylasqan aǵımsız yamasa aǵımı tómén, okean menen óz ara baylanıspaǵan, ózine tán ekologiyalıq sharayat hám organizmlerge iye bolğan suw basseynlerine ayıladı*”. Qaraqalpaq tili túsindirme sózliginde, “*aylanası tábiyyıy yamasa jasalma túrde tuyıqlanıp suw jatqan jer*”, *kól* delingen. A.Chebotarev bolsa, *kólge “tábiyyıy suw basseyni bolıp, ol samal tásirinde tolqınlanıp hám háreket etiwshi, jaǵa zonası profiline hám áste-aqırın suw almasıw processine iye jer júzesindegi suw menen tolğan shuqırlıq” – dep, táriyp bergen.*

Kól terminini türkiy tilge tiyisli termin. Hár tilde hár túrli ayıladı. Türkmenstanda – *kyol*, Kavkaz aldı ellerinde – *gyol*, Yakutiyada – *kyuel*, Tájikstanda – *kul*, Altayda – *kol* dep ayıladı.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

Mahmud Qashgariy sózliginde *kól* sózi: 1) “*háviz*”; 2) “*kól*”; 3) “*teñiz*” degen mánilerdi ańlatıp, jáne “*toplanıp qalğan suw*” dep te bildirilgen.

Al, B.Bafoev bolsa: “*Kól* ataması VII-VIII ásirlerde *dárya* mánisin bildirgen, X-XI ásirlerge kelip, tek ǵana, aqpaytuǵın suw obyektlerine baylanıslı qollanılǵan” degen pikirdi aytadı. Al, toponimist-alım A.Nizomov hám t.b.lar bolsa, “... *hámme limtoponimlerdiń tıp dúzilisinde kól qosımtası qatnasadı hám óz-ózinen kórsetilgen orında kól bar ekenliginen derek beredi*” - degen, juwmaqqa kelgen. Tómenдеgi kesteде biz Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵında *kól* termini qatnasında payda bolǵan geografiyalıq atamalar haqqında maǵlıwmat beremiz (1-keste).

1-keste

Qaraqalpaqstanda *kól* topotermini qatnasında payda bolǵan toponimler DIZIMI

№	Geografiyalıq obyekt ataması	Geografiyalıq obyekt túri	Geografiyalıq obyekt jaylasqan aymaq (16 rayon hám Nókis qalası)
1.	Aqkól	Kól	Beruniy
2.		Elatlı punkt	Taxtakópir
3.			
4.			Urochishe
5.		Qońırat	
6.	Aqqoyankól	Moynaq	
7.	Aqqumkól		
8.	Aqshakól	MPJ	Ellikqala
9.		Kól	
10.		Elatlı punkt	Beruniy
11.			Ellikqala
12.	Aqshunkól	Kól	Qońırat
13.	Altınkól	Elatlı punkt	Qanlıkól
14.		Qalasha	Qońırat
15.		MPJ	
16.		Kól	Qanlıkól
17.			Qońırat
18.			Qaraózek
19.		Kanal	Qońırat
20.		Urochishe	Moynaq
21.			Amantaykól
22.	Arantakól	Kegeyli	
23.	Arpakól	Elatlı punkt	Bozataw
24.		Urochishe	Shomanay
25.			Kegeyli
26.	Atakól	Kól	Taxtakópir

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

27.		APJ	
28.		Elatlı punkt	
29.	Álimbaykól	Kól	Kegeyli
30.	Álimabadkól	Urochishe	Qońırat
31.	Balıqlıkól	Kól	Shımbay
32.	Bayrashkól	Urochishe	Qońırat
33.	Bayjankól		Moynaq
34.	Bulaqkól	Kól	Ámiwdárya
35.	Bujuqkól	Elatlı punkt	
36.	Daxmankól	Kól	Qaraózek
37.	Dalakól	Urochishe	Moynaq
38.			Beruniy
39.	Dalakólli	Taqır	Qaraózek
40.	Darkashkól	Urochishe	Moynaq
41.	Dawıtkól	Elatlı punkt	Bozataw
42.		Kól	
43.	Dáwkempirkól	Urochishe	Moynaq
44.	Dáwmenkól	Kól	Kegeyli
45.	Delekekól	Urochishe	
46.	Divankól	Kollektor	Ámiwdárya
47.	Dónlikól	Urochishe	Shımbay
48.	Dumalaqkól		Moynaq
49.	Duzlankól	Kól	Ámiwdárya
50.	Duzlıkól	Urochishe	Moynaq
51.	Ekelikól		Qońırat
52.	Xojakól	Kanal	Ámiwdárya
53.		Urochishe	
54.		Elatlı punkt	
55.		Urochishe	Shımbay
56.		Keramzit shiyki zatı káni	Qaraózek
57.	Xojakóltoǵay	Urochishe	Ámiwdárya
58.	Xojankól	Elatlı punkt	Shımbay
59.	Ilmekól	Urochishe	Moynaq
60.	Imetullakól		
61.	Ishetkól	Ózek	Shımbay
62.	Jamankól	Urochishe	Kegeyli
63.	Jankól		
64.	Jekenlikól		
65.	Jelekekól		
66.	Jiyenbaykól	Kól	Qońırat
67.	Joldıbaykól	Urochishe	
68.	Jumalaqkól		

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

69.	Kishikól		Moynaq
70.	Kishkene Qarakól	Qurip qalğan ózek	Taxtakópir
71.	Kókkól	Urochishe	Kegeyli
72.		Elatlı punkt	Shomanay
73.	Kóklikól iyshan	Áwliye	Qanlıkól
74.	Kókshekól	Kóller	Kegeyli
75.	Kólimar	Kól	Qaraózek
76.	Kúnjilikól	Elatlı punkt	Shomanay
77.	Qamıslıbogetkól	Urochishe	Moynaq
78.	Qanlıkól	Rayon	Qanlıkól
79.		Qalasha	
80.		MPJ	
81.		Temir jol stanciyası	
82.		Kanal	
83.	Qarabalakóli	Urochishe	
84.	Qarakól	MPJ	Shımbay
85.		Ealtlı punkt	Xojeli
86.			Ellikqala
87.			Qaraózek
88.		Kól	Qońırat
89.			Nókis
90.			Taxtakópir
91.			Kegeyli
92.		Urochishe	Shımbay
93.		Qurip qalğan ózek	Taxtakópir
94.			
95.	Qarakólka	Urochishe	Qońırat
96.		Dónlik	
97.	Qaratóbekól	Urochishe	Moynaq
98.	Qaratorkól	Dónlik	Qońırat
99.	Qarashúńgilkól	Kól	Ámiwdárya
100.	Qattıkól	Elatlı punkt	Shomanay
101.	Qazaqkól	Urochishe	Moynaq
102.	Qazalikól		Qońırat
103.	Qılshoykól		
104.	Qılkóllijap	Jap	Kegeyli
105.	Qıpsaqkól	Elatlı punkt	Qaraózek
106.	Qırqtıńkóli	Urochishe	Kegeyli
107.	Qoǵalaykól		
108.	Qoltıqkól		
109.	Qońıratkól	Elatlı punkt	Taxtakópir
110.		APJ	

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

111.	Qopaqkól	Kól	Kegeyli
112.		Elatlı punkt	Bozataw
113.	Qoskól	Kól	Nókis q.
114.		MPJ	
115.	Qoygankól	Kól	Taxtakópir
116.	Qoshankól	Urochishe	Qońırat
117.	Qubitkól		
118.	Qudiyarkól	Kól	Kegeyli
119.	Qulaqkól	Urochishe	
120.	Qurkól		Moynaq
121.	Qutankól	MPJ	Nókis
122.		Urochishe	Kegeyli
123.	Quwlıkól	Elatlı punkt	Nókis
124.			Qanlıkól
125.		Urochishe	Kegeyli
126.	Maqpalkól		Moynaq
127.	Malshıkól		Qońırat
128.	Marjankól	APJ	Taxtakópir
129.		Elatlı punkt	
130.	Maylıkól		Ámiwdárya
131.	Mashankól		Kól
132.			
133.		Urochishe	Moynaq
134.	Meńlikól		Qanlıkól
135.	Meterkól	Kól	Shımbay
136.	Moyinkól	Elatlı punkt	Bozataw
137.		Urochishe	Kegeyli
138.	Nawrızkól		Moynaq
139.	Naymankól	MPJ	Taqıyatas
140.		Qalasha	
141.		Elatlı punkt	
142.		Temir jol stanciyası	Xojeli
143.	Nıshankól	Kól	Qońırat
144.	Noğaykól		
145.	Nókerkól	Elatlı punkt	Shımbay
146.	Ospankól		Bozataw
147.	Pishenkól		Taxtakópir
148.	Sagırkól	Kól	Qońırat
149.		Urochishe	Moynaq
150.	Saxarnumkól		
151.	Saqakól		Shımbay
152.	Saqarkól	Kól	Ámiwdárya

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

153.	Samankól	APJ	Xojeli
154.	Saraykól	MPJ	Beruniy
155.			Taqiyatas
156.		Elatlı punkt	
157.			Beruniy
158.	Sarıkól	Elatlı punkt	
159.		Urochishe	Moynaq
160.		Dónlik	Taxtakópir
161.	Sarıkólqudıq		
162.	Sarishakól	Kóller	
163.	Sarmanbaykól	APJ	Shomanay
164.		Elatlı punkt	
165.	Sasıqkól	Kól	Kegeyli
166.		Urochishe	Moynaq
167.	Sáwirkól		Kegeyli
168.	Signaykól		Moynaq
169.	Sorkól	Kól	Taxtakópir
170.	Sókkól	Urochishe	Tórtkúl
171.		Dónlik	
172.	Tabankól	Elatlı punkt	Qanlıkól
173.		Urochishe	Shımbay
174.	Taqırkól	APJ	Nókis
175.		Elatlı punkt	
176.		Temir jol stanciyası	
177.	Tamırlıkól	Urochishe	Qońırat
178.	Tasmankól	Kól	Shımbay
179.	Tazakól		Ellikqala
180.			Tórtkúl
181.	Tájıǵalıqól	Kóller	Ámiwdárya
182.	Teppekól	Elatlı punkt	Taxtakópir
183.	Tınıqkól	Kól	
184.	Tıshqaqqumkól	Urochishe	Moynaq
185.	Tomarkól		Qońırat
186.	Tomarshekkól		Moynaq
187.	Tubakól	Kól	Xojeli
188.	Türkmenkól	Qalasha	Tórtkúl
189.	Ubankól	Urochishe	Shımbay
190.	Uyalıkól		Kegeyli
191.	Uygırkól	Elatlı punkt	Bozataw
192.	Uzınkól	MPJ	Nókis q.
193.		Elatlı punkt	Nókis
194.	Úlken Taxtakól	Urochishe	Moynaq

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

195.	Yaqıpbaykól		
196.	Zakirkól		
197.	Zeykól	Kól	Beruniy
198.	Shağalakól	MPJ	Xojeli
199.	Shağırkól	Elatlı punkt	Taxtakópir
200.	Shağırlikól	Urochishe	Moynaq
201.			Qońrat
202.	Shaxankól	Elatlı punkt	Xojeli
203.	Shańkól	Kól	Taxtakópir
204.	Shegekól		Moynaq
205.	Shılımkól	Elatlı punkt	Bozataw
206.		Urochishe	Kegeyli
207.	Shomaqkól	Elatlı punkt	Shomanay
208.	Shorkól		Nókis
209.	Shortanlıkól	Kól	Beruniy
210.	Shólkemkól	Urochishe	Qońrat
211.	Shómishkól	Kól	Ámiwdárya
212.		Ózek	Moynaq
213.		Áwliye	Qaraózek
214.	Shuqırkól	Urochishe	Moynaq
215.	Chaykól	MPJ	Ámiwdárya
216.		Elatlı punkt	

Keste Geografiyalıq obyektler atamaları katalogı mağlıwmatları tiykarında dúzildi

Joqarıda keste keltirilgen mağlıwmatlar analizinen kóriwimiz múmkin, Qaraqalpaqstan aymağında kól topotermini qatnasında payda bolğan toponimler kópshilikti quraydı. Bunda topotermin tiykarınan kól, urochishe, awıl puqaralar jıyını (APJ), mákan puqaralar jıyını (MPJ), sonday-aq, kóplegen elatlı punktlerdiń atamalarında qatnasqan. Sonıń menen birge, aymaqlıq tarqalıw ózgesheliginde tiykarınan Qaraqalpaqstan Respublikasınıń arqa rayonları esaplangan Moynaq, Qońrat, Taxtakópir rayonları toponimlerinde úles eń joqarı ekenligin kóriwimiz múmkin. Bunnan biz bul aymaqlarda aldınğı dáwirlerde kóplegen tarmaqlasqan kóller sisteması bolğanlıgın biliwimiz múmkin.

Paydalanılğan ádebiyatlar

1. Балтабаев О.О. Қарақалпақстан ойкөнимлериниң пайда болыуында гидрообъектлердиң роли ҳәм әҳмийети // Илим ҳәм јәмийет, 2022. №4. – Б. 31-33.
2. Бафоев Б. Кўл сўзининг маънолари ва тарихи // Ўзбек тили ва адабиёти, 1992. № 2. – Б. 18-20.
3. Махмуд Қошғарий. Туркий сўзлар девони (Девону луғотит турк). III том. – Т.: Ўзфанакаднash, 1963. – 463 б.
4. Миракмалов М.Т. Халқ табиий географик терминлари. (Монография). – Т.: Fan va texnologiya, 2009. – 176 б.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING GEOGRAFIK ASOSLARI”

Respublika ilmiy-nazariy konferensiyasi

5. Низомов А., Рахимова Г., Расулова Г. Топонимика. (Ўқув қўлланма). – Т.: Sharq, 2013. – 120 б.
6. Турдимамбетов И.Р., Балтабаев О.О. Қорақалпоғистон Республикаси ойконимларининг шаклланишида маҳаллий гидрологик топотерминларнинг роли ва аҳамияти // “Antropogen landshaftshunoslik: tadqiqot metodlari, modernizatsiya va barqaror rivojlanish” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Samarqand. 17-18 may 2024. – B. 254-258.
7. Чеботарев А.И. Гидрологический словарь. – Л.: Гидрометеиздат, 1978. – 308 с.
8. Шубаев Л.П. Умумий ер билими. – Т.: Ўқитувчи, 1975. – 367 б.
9. Қарақалпақ тилиниң түсіндірме сөзлиги. III том, К – Н. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1988. – 368 б.
10. Allanazarov K., Urinbaeva F., Baltabayev O. Qaraqalpaqstanda kól termininiń toponim payda etiwdegi roli (Taxtakópir rayónı mısasında) // «География пәни ҳәм оны оқытыўдың актуаль мәселелери» атамасындағы Республикалық илимий-теориялық конференциясы топламы. – Нөкис, ҚМУ, 2018. – Б. 5-7.
11. Allanazarov K.J., Atabaev A.A., Bayramova M.D. Jergilikli geografiyalıq terminler. – Nókis, 2021. – 52 b.
12. Allanazarov K.J., Baltabayev O.O. Taxtakópir rayónı toponimleri (Monografiya). – Nókis, ILIMPAZ, 2024. – 80 b.
13. Geografik obyektlar nomlari kartalogi. – Toshkent, 2024. – 722 b.
14. Turdimambetov I.R. Baltabayev O.O. Qoraqalpog‘iston Respublikasi oykonimiyasining hududiy tarkibi va tarixiy-madaniy ahamiyati (Monografiya). – T.: “ZEBO PRINT”, 2024. – 240 b.